

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: rašytinių šaltinių tarmės analizė, tarmių leksikografija ir leksikologija, sociolingvistika, sintaksė.

LINA KAZLAUSKAITĖ

Šiaulių „Aušros“ muziejus

Mokslinių tyrimų kryptys: stilistika, sintaksė.

MARIAUS KATILIŠKIO RAŠTŲ PALYGINIMAI: KALBINĖ TERPĖ IR NAUJA PRASMĖ

Comparison of Texts by Marius Katiliškis:
Linguistic Environment and New Meaning

ANOTACIJA

Straipsnyje mokslo visuomenei pateikiamos dviejų rašytojo Mariaus Katiliškio romanų *Miškais ateina ruduo* ir *Išėjusiems negrįžti* meninės priemonės – palyginimo – analizė ir greitinimas. Aptariant minėtų Katiliškio romanų palyginimus pastebima, kad romanų kalbinė terpė sudaro sąlygas palyginimus praplėsti papildomąja apsuptimi. Tada vaizdas nebetenka palyginimo funkcijos, yra išskaidomas atskiriems palyginimo žodžiams. Todėl skaitytojui nebe paliekama erdvės palyginimui suvokti tradiciškai, nes Katiliškis sukuria tokį vaizdą, kokio skaitytojas nesitiki.

ESMINIAI ŽODŽIAI: palyginimas, temos ir vaizdo santykis, lyginimo sandara, papildomoji palyginimo apsuptis.

ANNOTATION

The article presents the scientific society with the analysis and comparison of two novels by Marius Katiliškis – *Miškais ateina ruduo* and *Išėjusiems negrįžti* – in terms of the literary device of simile. While discussing the similes used in the aforementioned novels by Katiliškis, the author observes that the linguistic environment of the novels creates conditions to expand the similes by complementary surrounding. Then the image loses

the function of comparison and is divided among individual words of the simile. Hence, there is no space for the reader to comprehend the simile in a traditional manner, because Katiliškis creates such an image which the reader does not even expect.

KEYWORDS: simile, theme-image relationship, composition of the simile, complementary surrounding of the simile.

ĮVADAS

Asociatyvusis mąstymas – tai tikrovės atspindėjimo sąmonėje procesas, leidžiantis gretinti pagal kokį šalutinį požymį ir gana artimus, ir net visai skirtingus daiktus, gyvūnus, augalus ir pan. Kalbos ekspresyvumas lyginimu, vadinamasis palyginimas, dažnas ne tik diskurso, bet ir grožinės, publicistinės, net mokslinės literatūros tekstuose. Anot Juozo Pikčilingio, lyginimas su pranašesniu dalyku, net ir „mažmožį padarys į akis krintanti“ (Pikčilingis 1989: 43). Palyginimas yra tarpdisciplininio tyrimo reiškinys: jis įdomus ir kalbininkams (stilistams, sintaksininkams) kaip leksinė ir semantinė, struktūrinė ir gramatinė jungtis, ir literatūrologams, kaip meninė raiškos priemonė.

Vokiečių ir rusų kalbų stilistai palyginimus skiria prie tropų (Я 1998: 520–521; Брандес 1983: 140). Lietuvių stilistai palyginimą apibūdina kaip priemonę perkeltinei reikšmei atsirasti, kaip metaforizacijos pagrindą (Pikčilingis 1975: 352–356; Župerka 1980: 18–19). Lenkų ir latvių kalbininkai taip pat akcentuoja metaforizacijos procesą (Kurkowska, Skorupka 2001: 202; Jenkevics 1967: 140).

Ir stilistikos tyrėjai, ir literatūrologai palyginimą suvokia kaip sudėtinę raiškos priemonę. Jis dažniausiai laikomas dvinare konstrukcija (Zaborskaitė 1982: 106; Ramonaitė 1972: 18–22; Голуб 1986: 238; Брандес 1983: 140; Koženiauskienė 2013: 151–152). Esama ir kitos nuomonės, kad be to, kas lyginama, ir objekto, su kuriuo lyginama, nurodomas ir *tertium comparationes* (trečiasis palyginimo narys, plg.: Župerka 1997: 59). Straipsnyje palyginimas suvokiamas kaip trinaris vienetas: tema, vaizdas (rema) ir lyginimo pagrindas (Kazlauskaitė 2006: 66–74).

Pagal struktūrą palyginimas gali būti pilnasis ir nepilnasis, o tai lemia seminė žodžių sudėtis. Palyginimas, kaip sintaksinė konstrukcija, gramatiniu ir struktūriniu požiūriu savita. Lietuvių ir rusų kalbininkai yra išskyrę paprastuosius ir išplėstinius palyginimus. Paprastųjų klasifikacija išsamiai aprašyta Valerijos Ramonaitės (1972: 18–22). Rusų ir vokiečių kalbose palyginamųjų konstrukcijų išskiriama mažiau (Розенталь 1987: 379; Брандес 1983: 141). Lenkai lyginimą nusako *jak, jako, niby, ni to, na kształt, jak gdyby* (Kurkowska, Skorupka 2001: 201), o latviai – *kā, nekā, it kā, jo-jo* (MLLVG I 1959: 771–773; LVG 2015).

Ramonaitė išskiria net devynias paprastųjų palyginimų konstrukcijas: palyginimai, sujungti *kaip, tarytum, tarsi, lyg, nelyginant, it, nei*; įnagininko linksniu

reiškiami palyginimai; koreliatyviniai (santykiniai) palyginimai; palyginimai su prielinksniu *prieš*; palyginimai su veiksmožodžiais *mena*, *primena*; palyginimai su būdvardžiais *panašus*, *lygus* ir *tikras*, palyginimai, papildomi modaliniais žodžiais *rodos*, *atrodo*, *sakytum* ir pan.; neigiamieji palyginimai.

Kad esama išplėstinių palyginimų, sudarytų iš kelių sakinių ir galinčių apimti net visą pastraipą, nurodoma ne tik lietuvių, bet ir latvių, rusų kalbų šaltiniuose (Розенталь 1987: 379; Голуб 1986: 239–240).

Lietuvių kalbotyroje vartojami dar du terminai: lyginamasis posakis ir lyginamasis sakiny (LKG 3 1976: 653–689; Gaivenis, Keinys 1990: 116). Šie terminai nusako gramatinius ryšius tarp žodžių sakinyje ir plečia matomąjį, jutiminį lyginimo vaizdą (DLKG 1997: 634). Palyginimo terminas vartojamas ir frazeologijoje, o apibūdinamas kaip kognityvinė metafora (Marcinkevičienė 1994: 14; Koženiauskiene 2001: 206–215; 2013: 153–160)¹.

TIRIAMOJI MEDŽIAGA, TIKSLAS, METODAI IR UŽDAVINIAI

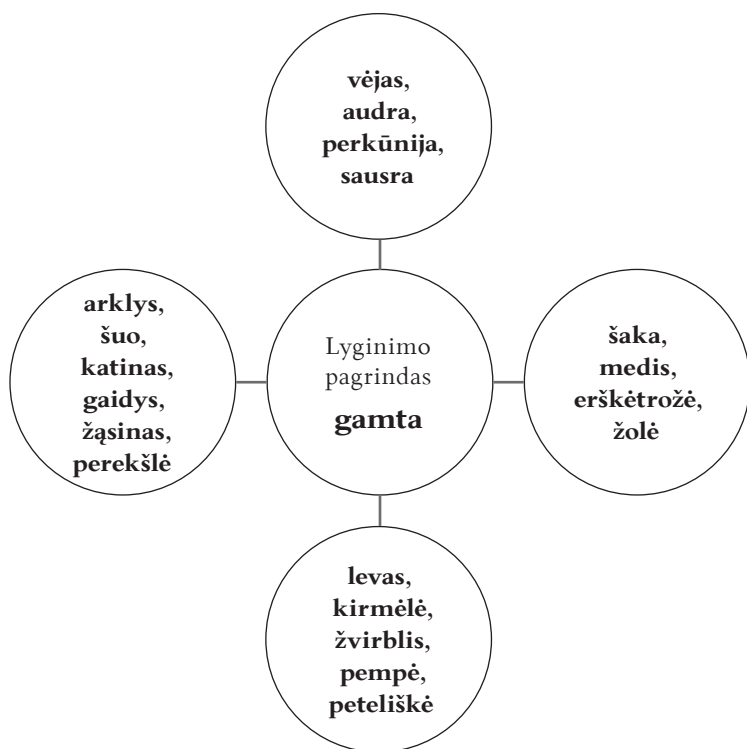
Vienu iš autentiškiausių ir žodingiausių Šiaurės Lietuvos rašytojų literatūrologų pripažįstamas Marius Katiliškis (Albinas Vaitkus, 1914–1980). Apie jo romanų kalbą esama dvejopos nuomonės. Vieni giria Katiliškį už žodingumą, kalbos subtilumą (Kubilius 1995: 453; Bukelienė 1999: 76–99; Sprindytė 2012: 49–53), o kiti sako, kad žodingumas pernelyg komplikuoja minties suvokimą (Raila 1991: 549; Nyka-Niliūnas 1996: 213). Pats Katiliškis labai vertino žodį, visada pabrėždavo žinąs tokių, kuriuos tik vienas kitas kalbininkas tesuprantas, bet jautė, kad laikui bėgant emigracijoje rašyti darosi vis sunkiau: „Nėra tos dirvos, kuri kalbą maitintų. Atitrūkom nuo gimto molio.“ (Macijauskienė 1981: 56).

Straipsnyje nagrinėjami romanų *Miškais ateina ruduo* (1957) ir *Išėjusiems negrįžti* (1958) veikėjus charakterizuojantys palyginimai. Medžiaga rinkta iš 1991 m. romanų perlaidos, siekiant atskleisti Katiliškio palyginimų variacijas ir kuriamą kultūrinę palyginimo prasmę. Tuo tikslu keliami šie uždaviniai: išrinkti, sustruktūrinti ir aptarti Katiliškio romanų *Miškais ateina ruduo* ir *Išėjusiems negrįžti* palyginimus pagal lyginimo pagrindą; sugretinti abiejų romanų palyginimus ir jų variacijas; apžvelgti kuriamų palyginimų papildomąją apsuptį (prepozicinę ar postpozicinę pažyminį, aplinkybę) ir išryškinti Katiliškio romanų palyginimų savitumą. Sukaupiami medžiagai taikomi analizės, gretinimo ir apibendrinimo metodai.

¹ Autorės nesprenžia teorinių palyginimo problemų, nes tai būtų atskiro straipsnio tema.

ROMANO *MIŠKAIS ATEINA RUDUO* PALYGINIMAI

Lyginimas Katiliškio pasitelkiamas ne tik pagrindiniams romano veikėjams (Tiliui, Agnei, Monikai, Doveikai), bet ir epizodiniams (Tugaudžiui, Raudonajam Petru, Gužienei ir kt.) apibūdinti. Lyginimo temos ir vaizdo gretinamoji analizė rodo, kad Katiliškio veikėjai lyginami su žmogaus savybėmis, gamtos reiškiniams, buities daiktais, spauda, tautosakos veikėjais (žr. 1 priedą). Lyginimas su gamtos reiškiniams dažniausiai nusakomas žodžiais *vėjas, audra, perkūnija, sausra*. Gyvūnija, kaip lyginimo pagrindas, įvardijama naminiais (*arklys, šuo, katinas, gaidys, žąsinas, perekšlė*) ir laukiniais gyvūnais, paukščiais ir pan. (*levas, kirmėlė, žvirblis, pempė, peteliškė*). Iš augmenijos Katiliškis dažniausiai mini *šaką, medį, erškėtrožę, žolę* (žr. 1 diagramą). Lyginimo pagrindo leksika visose diagramose pateikiama pagal žodžių vartojimo dažnumą.

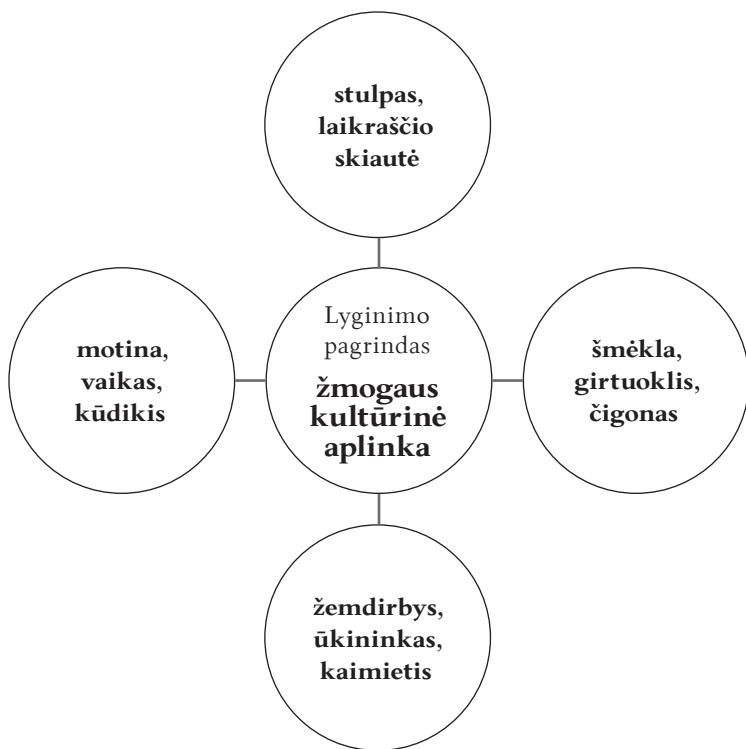

1 DIAGRAMA. Romano *Miškais ateina ruduo* veikėjų lyginimas su gamta

Palyginimų vaizdas praplečiamas ar susiaurinamas įvairiais pažyminiais, plg.: (šuo) *pikčiausiai pasiutęs*, (arklį) *jauną karštakraujį*, (šuo) *be uodegos*, (obuolys) *subukytas*, *svyruojančio ant vandens gluosnio* (šakelė), (beržas) *pragręžtu kamienu*, *karštas pavasario* (dvelksmas), *drungnas vasaros* (lietus), *bijūno* (žiedas), *kurį geistų nusiskinti ir prie širdies prisisegti*, *viską siaubianti* (sausra), *senas* (žvirblis) ir pan.

Katiliškis, lygindamas veikėjus su gamta, ne tik ir ne tiek paryškina veikėjų tam tikras charakterio ar išvaizdos savybes, kiek kuria naują kalbinę prasmę, kuri yra neįprasta, ne(sit)ikėta, netradicinė, todėl palyginimas negalimas suvokti tradiciškai, o įspraudžiamas į lyginimo pagrindo leksinę reikšmę.

Panašus vaizdas kuriamas ir tų palyginimų, kurių lyginimo pagrindas yra žmogaus (ne)kultūrinė, su juo susijusi socialinė aplinka. Romane *Miškais ateina ruduo* dažniausiai lyginama giminystę nusakančiais žodžiais (*motina, vaikas, kūdikis*). Katiliškis kaip lyginimo pagrindą mėgsta imti socialinę priklausomybę žyminčius (*žemdirbys, ūkininkas, kaimietis*) žodžius. Rašytojo pasirenkami (ne) kultūrinę (*stulpas, laikraščio skiautė; šmėkla, girtuoklis, čigonas*) prasmę turintys žodžiai (žr. 2 diagramą).

2 DIAGRAMA. Romano *Miškais ateina ruduo* veikėjų lyginimas su žmogaus kultūrine aplinka

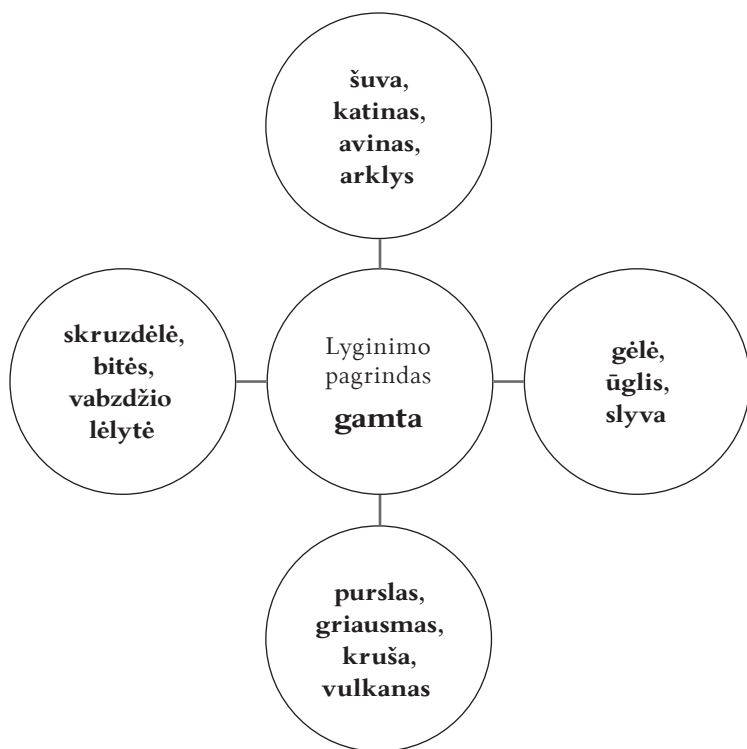
Lyginimo pagrindas praplečiamas ar susiaurinamas įvairiais pažyminiais, plg.: *pabaigtuvėse doras* (darbininkas), (motina) *kūdikį*, (pusmergė), *išleista išėgai, bažnyčion ar pas drauges, tikra gailėstingoji* (sesuo), *visai suaugęs* (vyras), (kunigas) *iš sakyklos, šlubasis žiauriai suniokotas* (žmogelis), *žaislinį* (žiogą), (stulpai) *kelių susikirtime, linų* (pėdas) *iš markos* ir pan.

Iš romano *Miškais ateina ruduo* žmones charakterizuojančių palyginimų matyti, kad vaizdas praplėstas papildomo konteksto (prepozicinio pažyminio, išplėstinio postpozicinio pažyminio). Katiliškis labai smulkiai, sakytume, sąmoningai, lyginimo pamatu bei papildomąją apsuptimi nusako temos reiškinį, daiktą ar veiksmą, todėl tradicinių palyginimų vaizdas paliekamas tas pats, tik pasirenkamas kitas lyginimo pamatas, padedantis sukurti naują sakinio prasmę.

Iš netradiciškai kuriamų palyginimų ryškėja veikėjų tradicinės išvaizdos detalės. Moterys ir merginos yra tvirto sudėjimo, sveikos, raudonskruostės, šviesiaplaukės (pavyzdžiui, Agnė). Vaikinai ir vyrai stiprūs, aukšti (Každaila, Tilius), išskyrus tuos, kurie neturi nuolatinės gyvenamosios vietos. Jie yra luoši (Laurynas) ar senyvo amžiaus.

ROMANO IŠĖJUSIEMS NEGRĮŽTI PALYGINIMAI

Šio romano veikėjai gana sąlygiški, mat žmonių gyvenimas romane gana chaotiškas. Pasakotojui, bėgliams ir kariams, vadovybei, svetimiams, moterims apibūdinti palyginimai pateikiami straipsnio 2 priede. Šio romano veikėjai taip pat lyginami su gamta. Tik čia gyvūnija, augmenija ir gamtos reiškiniai, su kuriais lyginama, Katiliškio yra sumažinami arba įvardijami kaip nenuspėjami reiškiniai. Antai lyginimuose su *šunimi, arkliu, avinu, katinu* vaizdas praplečiamas ne tik postpoziciniais ar prepoziciniais pažyminiais: *pasiutę* (šunys), *medžioklinis* (šuva) *akylai sekęs padėtį*, (kiaulė), *veriama į snukį viela, išdaris* (jautis) ir pan.), bet ir aplinkybėmis: (arklys) *ganykloje*, (avinas) *tekis savo kaimenės priešakyje*, (katinas) *į varnėno inkilą* ir pan. Palyginimų su žodžiais *skruzdėlė, bitė, vabzdžio lėlytė* vaizdas susiaurinamas, plg.: (bitelės) *pro siaurą laktos plyšį iš avilio*, žydo (bitės) ir pan. Lygindamas su augalija *gėlė, ūglis, slyva* rašytojas apriboja vaizdą pažyminiais, plg.: *puikią ir retą* (gėlę), *nuskintą šiaurės krašto soduose ir gėlynuose*, (slyva) *pamėlynavęs ir nunokęs, trąšus stiebo* (ūglis), *grasinąs netrukus apgalėti senąjį medžio kelmą* ir pan. Lyginimo su stichiniais gamtos reiškiniais (*purslas, griausmas, kruša, vulkanas*) vaizdas praplečiamas tik kartą – *veikiantis vulkanas* (žr. 3 diagramą ir 2 lentelę).

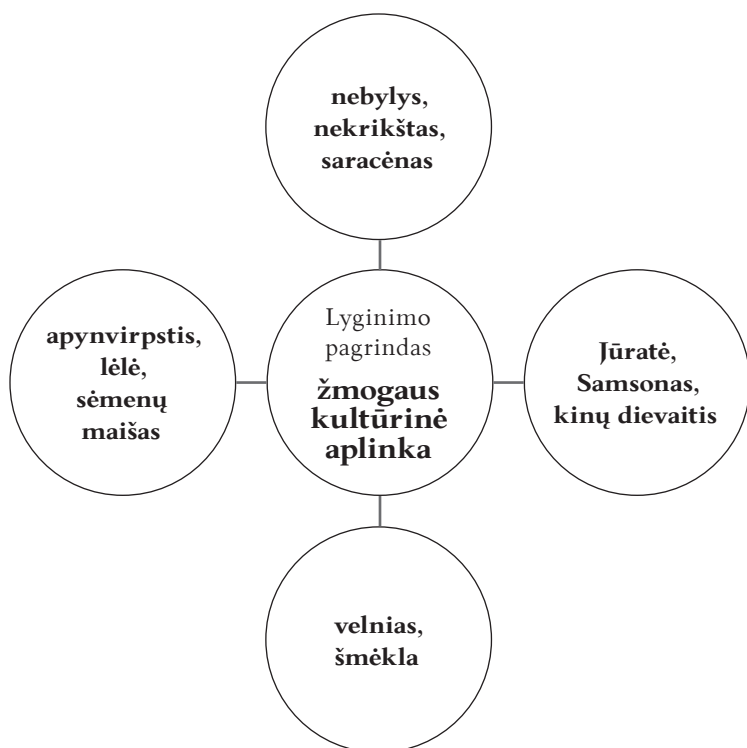

3 DIAGRAMA. Romano *Išėjusiems negrįžti* veikėjų lyginimas su gamta

Romano *Išėjusiems negrįžti* palyginimai kur kas tradiciškesni, rečiau apriboti pažyminių, ir Katiliškis jau lyginimo pagrindu telkia skaitytoją individualios ir kultūrinės prasmės paieškoms.

Lyginimo pagrindo su žmogaus kultūrine aplinka diagramoje dažni žodžiai *nebylys, nekrikštas, saracėnas*. Pažyminių, ribojančių palyginimo prasmę, romane reta, plg.: *nekrikštų kūdikių, tikri saracėnai, kokie laukinių salų gyventojai orchidėjų vainikais* ir pan. Žodžiais *apynvirpstis, lėlė, sėmenų maišas* lyginama beveik be pažyminių. Lyginimo pagrindo žodžiai *Jūratė, Samsonas, kinų dievaitis* ir kt. teikia skaitytojui platesnį ne tik Lietuvos, bet ir pasaulinį kultūros, literatūros, muzikos prasminį akcentą. Lyginimo pagrindas *šmėkla, velnias* vartojami be pažyminių (žr. 4 diagramą).

Romano *Išėjusiems negrįžti* palyginimo pagrindas atspindi Katiliškio kultūrinę ir literatūrinę patirtį, o palyginimai paryškina patekusių į beviltišką padėtį veikėjų emocinę būklę.

4 DIAGRAMA. Romano *Išėjusiems negrįžti* veikėjų lyginimas su žmogaus kultūrine aplinka

Romano *Išėjusiems negrįžti* pasakotojas lyginamas su įvairiais gyvūnais, daiktais, išryškinančiais tvirtumą ir jausmingumą dėl nesugebėjimo neišduoti Tėvynės. Bėgliai lyginami ne tik pagal išorinį požymį, bet ir potekstinį, atveriantį emocinį klodą. Vadovybę charakterizuojančiais palyginimais stengiamasi išryškinti žmogaus ydas: šiurkštumą, žiaurumą, gobšumą, inertiškumą, piktumą. Svetimi, menkai pažįstami ar nepažįstami žmonės lyginami akcentuojant kokį daikto, reiškinių ar veiksmo sutapimą su lyginamuoju žmogumi. Moterys lyginamos su augalais ir gamtos reiškiniais

IŠVADOS

Marius Katiliškis palyginimą linkęs plėsti papildomąją apsuptimi (prepoziciniu ar postpoziciniu pažyminiu, aplinkybe). Vaizdas tarsi nebetenka palyginimo funkcijos. Dėl aprašomojo palyginimo pobūdžio semantinis krūvis išskaidomas atskiriems žodžiams. Norint suvokti prasmę, reikia kreipti dėmesį ne į

centrinį palyginimo žodį, o į junginio visumą. Šis palyginimo modelis būdingesnis romanui *Miškais ateina ruduo*. Romane *Išėjusiems negrįžti* tokios palyginimo sklaidos mažiau. Dažniausiai ji pastebima, kai autorius prakalba poetiškai ar leidžiasi į epinį aprašinėjimą.

Jei palyginimas trumpas, Katiliškis palyginamąjį kontekstą kompensuoja lyginimo pamatu ir mikrokontekstu. Romane *Išėjusiems negrįžti* vyrauja tradiciniai palyginimai. Romano *Miškais ateina ruduo* palyginimai netradiciniai ir kur kas išradingesni.

Pastebima, kad Katiliškis keičia vaizdo, kuris skaitytojo sąmonėje turi tam tikrą apibrėžtį, lyginimo pagrindą ir iškelia kitą išvaizdos ar būdo ypatybę (*kaip arklys* (nusižiovavau); *kaip slyva* (pamėlęs) *visas kūnas, ne tik nosis*).

Abiejų romanų palyginimų gretinimas veda prie minties, kad rašytojas kalbą, kaip gyvą organizmą, nuolat keičia ir augina naujas leksikos junginių prasmes. Romane *Miškais ateina ruduo* pastebima pirminė nominacija. Palyginimas gali skambėti net kaip pagrindinio žodžio apibrėžimas. Čia viskas yra be galo artima ir tikra: Katiliškis lygindamas būtinai detalizuoja, tarsi to nepadarius palyginimas liktų nesuprastas. Romano *Išėjusiems negrįžti* kalba pereina į aukštesnį lygmenį (antrinę nominaciją). Dažniausiai nusakomas tik išorinis gretinamųjų dalykų sutapimas, o skaitytojas turi pats iššifruoti kodą (ypač palyginimus, kurie užkoduoja pasaulio kultūrą plačiąja prasme (papročius, literatūrą, religiją ir pan.).

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Bukelienė Elena Nijolė 1999: *Prozos keliai keleliai*. Vilnius: Saulės delta.

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

Gaivenis Kazimieras, Keinys Stasys 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.

Jankevics Andris 1967: Piezīmes par salīdzinājumas partikulas kā lietošānu. – *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3 laidienis.

Katiliškis Marius 1990: *Užuovėja. Išėjusiems negrįžti*. Vilnius: Vaga.

Katiliškis Marius 1991: *Miškais ateina ruduo*. Vilnius: Vyturys.

Kazlauskaitė Lina 2006: Pagrindinius veikėjus charakterizuojantys palyginimai Mariaus Katiliškio romane „Miškais ateina ruduo“. – *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 1. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 66–74.

- Koženiauskienė Regina 2001: *Retorika. Iškalbos stilistika*. 2 leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Koženiauskienė Regina 2013: *Retorinė ir stilistinė publicistinių tekstų analizė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kubilius Vytautas 1995: *XX amžiaus literatūra*. Vilnius: Alma littera.
- Kurkowska Halina, Stanisław Skorupka 2001: *Stylistyka polska zarys*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- LKG – *Lietuvių kalbos gramatika* 3. Vilnius: Mokslas, 1976.
- LVG – *Latviešu valodas gramatika*. 2. izdevums. Autori: Ilze Auziņa, Ieva Breņķe, Juris Grigorjevs, Inese Indričāne, Baiba Ivulāne, Andra Kalnača, Linda Lauze, Ilze Lokmane, Dace Markus, Daina Nītiņa, Gunta Smiltiece, Baiba Valkovska, Anna Vulāne. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- Macijauskienė Marija 1981: Tarp dviejų laiškų. – *Nemunas* 8, 1981, 5.
- Marcinkevičienė Rūta 1994: Kognityvinė metafora – kalbos universalumo ir unikalumo matas. – *Tautos vaizdas kalboje*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.
- MLLVG I – *Mūsdienų latviešu literārās valodas gramatika* 1. *Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
- Nyka-Niliūnas Alfonsas 1996: *Temos ir variacijos: literatūra, kritika, polemika*. Vilnius: Baltos lankos.
- Pikčilingis Juozas 1975: *Lietuvių kalbos stilistika* 2. Vilnius: Mokslas.
- Pikčilingis Juozas 1989: *Kalbos ekspresyvumo būdai ir priemonės*. Vilnius: Žinija.
- Raila Bronys 1991: *Kodėl antraip?* Vilnius: Vaga.
- Ramonaitė Valerija 1972: *Epitetai. Palyginimai*. Šiauliai: „Titnago“ sp.
- Sprindytė Jūratė 2012: Marius Katiliškis. – *Literatūra 12 klasei*. 2: *Modernioji XX a. antrosios pusės literatūra. Nepriklausomybės laikų literatūra*. Chrestomatija. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Zaborskaitė Vanda 1982: *Literatūros mokslo įvadas*. Vilnius: Mokslas.
- Župerka Kazimieras 1980: *Stiliaus figūros*. Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo mokslo ministerija.
- Župerka Kazimieras 1997: *Lietuvių kalbos stilistika*. Vilnius: Mokslas.
- Брандес Маргарита Петровна 1983: *Стилистика немецкого языка*. Москва: Высшая школа.

Голуб Ирина Борисовна 1986: Стилистика современного русского языка. Москва: Высшая школа.

Розенталь Дитмар Эльяшевич 1987: Практическая стилистика русского языка. Москва: Высшая школа.

Я – Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Отв. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998 arba <http://tapemark.narod.ru/les/> (žiūrėta 2017 09 10).

1 PRIEDAS. Romano *Miškais ateina ruduo* palyginimai

Lyginimo pagrindas	Lyginimo raiška
Žmogus (kūno dalis, giminystė, socialinė padėtis, profesija)	lyg prasikaltėlis ir išdavikas; kaip atklydėlis iš tolimo krašto; kaip vagis; kaip valkata; kaip ūkininkas; lyg pabaigtuvėse doras darbininkas; kaip raštininkas; lyg rūšiuotojas prekių; kaip pirmametis; kaip motina kūdikį; kaip vaikas; kaip tavo pusdėdis Petras; kaip gysla; aš laksčiau kaip beprotė paupiu; tegul nemano, kad taip lengvai ji duosis suvystoma tartum mažametė; kaip mergaitė; tartum pusmergė, išleista išėigai, bažnyčion ar pas drauges; tartum motina; lyg tikra gailėstingoji sesuo; kaip jauna išdykėlė; kaip vienintelė; lyg bajoras tėvūnas savo kiemo tarpvarty; kaip kaimiečio; kaip išmankštintas kareivis; nelyginant koks pasiuntinys; tartum nenumaldomas prokuroras, atsisukęs į liaudį; lyg tikras sąmokslininkas; kaip merga parugėj; kaip girtuoklis; kaip žmogus; kaip čigonas; kaip bobą; kaip nenaudėlio; kaip jauna motina; kaip draugo; kaip visai suaugęs vyras; kaip broliai; kaip seniausi draugai; kaip tikri įsimylėję jaunuoliai; kaip kūdikiai savo naivumu ir bejėgiu nesugebėjimu; kaip lunatikai, staiga pakylą iš guolio; kaip čigonai; kaip žemdirbiui; lyg giminės; kaip šlubasis žiauriai suniokotas žmogelis; kaip davatkos; lyg kunigas iš sakyklos; kaip kunigui prie klausyklos pinučių.

<p>Gamta (gyvūnija, augmenija, gamtos reiškiniai)</p>	<p>kaip antis; lyg šuva pikčiausiai pasiutęs; kaip gaidys su skiautere; kaip gaidys; kaip šuva be uodegos; tartum jauną karštakraujį arklį laužtukais; kaip žirnių kirmėlaitė ankštis kamputyje; kaip kurmis pačiam kiemo vidury; kaip obuolys subukytas; kaip rugelis ant kalno; lyg medis; kaip perkūnija; lyg ožka skabydama jurginus per tvorą; kaip starta geltongūžė į vyšnios šaką; kaip šarka; sakytum lendrė; kaip žibuoklė alksnynėlyje; kaip svyruojančio ant vandens gluosnio šakelė; kaip aušros užlieta viršūnė; kaip palazdė; kaip nuplėšta žydinčios ievos šaka smarkiai šmigojančioje rankoje; kaip tas medelis; kaip beržas pragręžtu kamienu; kaip erškėtrožė; tartum miško tankmėje seno kelmo pūzras; kaip vėjas; kaip karštas pavasario dvelksmas; kaip drungnas vasaros lietus; lyg nuo debesio vėjo atplėšta miglos skiautė; kaip širšė; kaip ankštis; kaip bijūno žiedas, kurį anos geistų nusiskinti ir prie širdies prisisegti; kaip audra; kaip vėjas; kaip viską siaubianti sausra; kaip vėjo blūškis; tartum perdžiūvusi žemė; kaip rainasis per nugarą braukomas; kaip levas; tartum žąsinas; kaip ir Žebris prie būdos antai ką pririštas; kaip pašutintas karklas; kaip kuilio bamba; kaip upė, sugerianti savin gausybę upelių; kaip ežys; kaip šernas; kaip šeškas; lyg erzinas šuva; kaip perekšlė pasišiaušusi; kaip katės; kaip erkė karvei į tešmenį; kaip uodą; tartum višta po sąšlavyną; kaip žiurkė; kaip jautis; kaip veršiams; kaip driežas; kaip gaidys, jausdamas vanagą; kaip neparduotą veršį iš turgaus; kaip vizlas, laukias medinčiaus šūvio į kylančias antis; kaip telyčia nekreiktam tvarte pavasarij; kaip vieversys; nelyginant senas žvirblis; kaip peteliškės; kaip doriausias darbinis gyvulys; kaip išdaris jautis; lyg didelė prakaulė varlė; kaip žvirblis; kaip barsukas rudenį; kaip lydekos; kaip kirmėlė; kaip žalmargė iš ganyklos; tartum žąsinas; kaip gandrai; tartum balta peteliškė iš piliarožės žiedo; lyg pelė; lyg arklys, pajutęs nešamus pavalkus; tartum į jungą sukinkyti jaučiai; kaip ungurys tarp staliukų; kaip levas; kaip katinas; kaip kiaulė po kinį; kaip kiaulė; kaip pempės; šunies balsu; lyg veršis permuštas kūle ant žemės; lyg žiovaujantis arklys; kaip veršius iki žiauksėjimo; kaip jautis išsiganęs; kaip tikras žolėdis; kaip utėlė; kaip gaidys; kaip amaras; kaip darni paukščių rikiuotė, susukus kepure; kaip naudatkos; kaip žemuogė; kaip vijoklis ant pirmo pasitaikiusio stiebo, virpčio; kaip akuotas; kaip žolė gležna ir lengvai numinama koja; kaip karklo vytelė; kaip sedula aikštelėje; kaip lapai epušės; kaip berželis svyrūonėlis; kaip pušėlė skynime; kaip lapelis.</p>
---	---

Mariaus Katiliškio raštų palyginimai:
kalbinė terpė ir nauja prasmė

Buities daiktai (namų apyvokos daiktai, statybos reikmenys)	kaip stulpą; kaip mūras; lyg turgavietėje neparduotas apleistas daiktas; kaip žaislinį žiogą; kaip vijurkas; kaip stulpai kelių susikirtime; kaip kryžius; kaip anglių prikrautas arbatinis; kaip jaujos pečiaus kakta; kaip staklės; kaip milinė pirštinė; tartum linų pėdas iš markos; kaip sulankstomas metras; kaip mazgotė; kaip šikšna.
Spauda	lyg laikraščio skiautė; kaip popierius.
Tautosakos veikėjai	lyg sūriu apsirijusi varna; kaip šmėkla kokia; bjauri kaip velnias, o pikta jau – kaip raganų motina; kaip vaidiniai; kaip užkeikėjas jaujoje ant pinigų sieko; kaip raganius miške.
Žmogaus veikla	lyg guba iš gėrybių krūvos.

2 PRIEDAS. Romano *Išėjusiems negrįžti* palyginimai

Lyginimo pagrindas	Lyginimo raiška
Žmogus (kūno, dalys, socialinė padėtis, profesija)	it nebylys; kaip tikras ir prisaikdintas kareivis; kaip savo krašto išvaduotojui; kaip krikščionis; kaip kūdikiai; lyg vaikai žaidimų kambaryje; tartum tikriems savo vaikams; kaip su išlepintu vaiku; it našlaičiai; kaip tankistai; kaip gabius paukštienos ir kitų sausų produktų medžiotojus; nelyginant kokie vasarotojai; kaip į miškinius ir į miestą pirmą kartą išvydusius; lyg indėnus; kaip tas gruzdietis ūkininkas; kaip tankų grenadierius; kaip tikras inteligentas; tartum negražą kokį Afrikoje; į žydėlių skudurininką; kaip kūdikėliai; tartum nekrikštų kūdikių; kaip nekrikštai; kaip nekrikštams; kaip uodegos; kaip tikriems aristokratams; kaip kazokas; lyg boba turgun ant kiaušinių; lyg koks pasiturįs muzikas į atlaidus; negu trečiojo reicho kūrėją; tartum didžiausi karo vadai; kaip turguje kiaušinius sukūlusį bobelė; kaip apvilta mergelė; kaip tikri saracėnai; kaip pasiučiausias keikūnas, kaip pirmo laipsnio blevyzga; negu mūsų enkavedisto; kaip kalakutą; su povu ar bent gaidžiu tarp prastesnės kilmės plunksnuočių; kaip skruzdė, velkanti sienoją savo rūmų statybai; it kokie laukinių salų gyventojai orchidėjų vainikais; kaip jų gimtinių aulų duchanų šeimininkai; su prastais lietuviais; kaip ir visi išsvarginti ir turį begales laiko; nelyginant teisėjas rūstus ir daugiausiai išmanantis; lyg apaštalas laimindamas; kaip vienos rankos pirštai, paskleisti ant sutremtų šiaudų; kaip šitoji šinkarkos duktė; kaip imtynininkas;

<p>Gamta (gyvūnija, augmenija, gamtos reiškiniai)</p>	<p>lyg arklys ganykloje; lyg avinas tekis savo kaimenės priešakyje; nelyginant koks dveigis kumelys; kaip besivaikuojanti kalė; kaip šuva; kaip slyva; kaip paskutiniai avinai; kaip katinas į varnėno inkilą; kaip šeimnininko prie karčiamos užmiršta kumelė; kaip avių banda; kaip žydo bitės; kaip briedžiai, ragus išvertę; kaip briedžiui ragais į amžiais neišbrendamus karklynus; kaip jerubes; kaip pasiutę šunys; kaip šunį; kaip kiaulė; kaip silkės; kaip arklys girtuoklio vežime; kaip vabzdžio lėlytė; negu viso kaimo šunes; iš meškos žiemojimo pradžioje savo nykštį; kaip medžioklinis šuva akylai sekęs padėtį; į ožį; tartum kurtas; negu medžioklinį šunį mechaninis zuikis; lyg kiaulė, veriamą į snukį viela; kaip ežys; kaip liūtai; kaip griausmas; kaip kruša; lyg veikiantis vulkanas; amaru; kaip jaučiai; kaip išdaris jautis; lyg bitelės pro siaurą laktos plyšį iš avilio; lyg skruzdės; tartum skruzdės; kaip varnas; kaip titnagas; kaip anglis; kaip katės; kaip kiaulė apie debesį; nelyginant trąšus skiepo ūglis, grasiņas netrukus apgalėti senąjį medžio kelmą; tolygiai puikią ir retą gėlę, nuskintą šiaurės krašto soduose ir gėlynuose; purslais.</p>
<p>Buities daiktai (namų apyvokos daiktai, statybos reikmenys)</p>	<p>lyg šutintų sėmenų maišas, perleistas per spaustuvus; kaip muilo kruopelė skalbėjo geldoje; kaip apatinė girnų pusė; kaip apynvirptis; kaip upės; kaip seno medžio drevėje, kur susimeta ir širšės, ir bitės; lyg smaigas; kaip apynvirptis; kaip rakštis panagėje; kaip malkas; kaip kolona; tikra lėlė.</p>
<p>Spauda, literatūra, muzika, kultūra</p>	<p>nelyginant koks Parsifalis; kaip Peer Gynt; lyg kinų dievaitis; nelyginant Juda Iskarijotas terbelę su trisdešimčia sidabrinų, pavaizduotą daugelyje populiarių paveikslų; lyg Samsonas girnas; lyg Jūratė savo gintaro rūmų griuvėsiuose; kaip angelas.</p>
<p>Tautosakos veikėjai</p>	<p>kaip šmėklos; kaip toji lapė iš stingstančios eketės; kaip į velnius.</p>

Comparison of Texts by Marius Katiliškis: Linguistic Environment and New Meaning

SUMMARY

The article discusses the similes used in two novels by Marius Katiliškis (1914–1980) – *Miškais ateina ruduo* (*The Autumn Comes through the Forests*) and *Išėjusiems negrįžti* (*To Those Who Departed Never to Return*). Katiliškis tends to expand the simile with complementary

surrounding (by prepositional and postpositional attributes, adverbial modifiers). The image as if loses the function of comparison. Through the descriptive type of the simile, the semantic load of the image is resolved among individual words. In order to comprehend the meaning, not the main word of the simile but the whole phrase has to be taken into account. Such a simile model is more characteristic of the novel *Miškais ateina ruduo*. There is less resolution of the simile in the novel *Išėjusiems negrįžti*. It is usually observed when the author speaks in a poetical manner or goes for an epic description.

If the simile is brief, Katiliškis compensates the comparative context with the basis of comparison and its complementary surrounding. The novel *Išėjusiems negrįžti* is dominated by traditional similes. Untraditional and far more inventive similes prevail in the novel *Miškais ateina ruduo*.

It is observed that Katiliškis tends to change the basis of comparison of the image which already has a certain definition in the reader's mind and highlights a different peculiarity of appearance or manner [*kaip arklys* (nusižiojavau); *kaip slyva* (pamėgęs) *visas kūnas, ne tik nosis*; (I yawned) *as a horse; the whole body, not only the nose, is (blue) like a plum*].

The comparison of the similes used in the two novels leads to the idea that the writer raises the language as a living organism and changes the result of the thought and its linguistic form by creating a new meaning of the simile. Primary nomination can be observed in the novel *Miškais ateina ruduo*. The simile may even sound as the definition of the main word. Everything is immensely close and real: by comparing, Katiliškis necessarily provides details; otherwise, the simile would be difficult to comprehend. The language of the novel *Išėjusiems negrįžti* shifts to a higher level (secondary nomination). Usually, only the exterior coincidence of the things being compared is expressed, and the reader has to decipher the code (in particular those similes which encode the global culture in a broad sense (customs, literature, religion, etc.)).

Įteikta 2017 m. rugsėjo 18 d.

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

janina.valuziene@gmail.com

LINA KAZLAUSKAITĖ

Šiaulių „Aušros“ muziejus

Vilniaus g. 74, LT-76283 Šiauliai, Lietuva

linkaz50@gmail.com